

Jolanta Mędelka, Marek Marszałek

Wymiany $e > i, y$ oraz $i, y > e$
odzwierciedlone w wydawnictwach
kowieńskich 1919-1940 (na tle stanu
w innych źródłach północnokresowych)¹

1. Wprowadzenie

Utożsamianie się nieakcentowanego e z i lub y oraz formy ilustrujące hipopoprawną reakcję na owo zjawisko to wybitnie regionalna cecha wymowy wynikająca ze specyfiki przycisku wschodniosłowiańskiego, zatem charakterystyczna zarówno dla kresów północno-wschodnich, jak i południowo-wschodnich. W polszczyźnie północnokresowej ujawniła się ona bardzo wcześnie, bo już w XVI w., później występowała z różnym natężeniem, odzwierciedlając się jednak w każdym niemal źródle pochodzącym z północno-wschodniej granicy etnicznej. Żywotność zachowuje tam do dziś.

2. Poświadczenia i interpretacje zjawiska w literaturze przedmiotu²

2.1. Obszar rdzennie nilitewski

Najwcześniejszy ślad wymian $e > i, y$ oraz $i, y > e$ znajdujemy w XVI-wiecznych dokumentach wileńskich (za *oczewistą prośbą* z 1587 r. w Kurzowa

¹ Artykuł opracowaliśmy na podstawie materiału językowego zebranego do monografii *Za murem. Polszczyzna wydawnictw publikowanych w Republice Litewskiej (1919-1940)*, którą od kilku lat przygotowujemy do druku (niedawno ukazał się I tom tej pozycji, zob. Mędelka, Marszałek 2005).

² Istniejącą literaturę przedmiotu podzieliłmy na dwie grupy: 1) tę, która dotyczy obszaru o podłożu nilitewskim, 2) tę, w której mowa o terenach rdzennie litewskich. Oczywiście zdajemy sobie sprawę z daleko posuniętej umowności przyjętego podziału. Bliskość geograficzna Wileńszczyzny i Kowieńszczyzny, przemieszanie się Polaków zamieszkujących kresy północno-wschodnie, a mających różne rodowe korzenie, oraz istnienie na Wileńszczyźnie dużych obszarów ukształtowanych na substracie litewskim, a nie białoruskim (zob. Turska 1995) sprawiają, że nierzadko trudno jednoznacznie przypisać konkretne źródło północnokresowe do grupy „litewskich” lub „nilitewskich”.

1993: 86). Z. Kurzowa, umieściwszy tę formę wśród przykładów ilustrujących redukcje $e > i, y$, wskazuje jednocześnie, że „Na brzmienie tego wyrazu w polszczyźnie kresowej może mieć też wpływ brzmienie ruskie *očividnyj*”. Jej stanowisko podziela A. Pihan-Kijasowa (Pihan-Kijasowa 1999: 129) oraz inni badacze (zob. Turska 1930: 32, Smolińska 1983: 36). W tym jednak bardzo wczesnym okresie jest to słuszne tylko w odniesieniu do języka kresów południowo-wschodnich (por. ukr. *очевидний* – RUS³), natomiast na północnych był wówczas inny wzorzec, bliższy formalnie: starobiałoruskie *очевистый*⁴, zapożyczone z polskiego (*oczywisty*⁵, zob. ESBM). Odnotujmy też w tym miejscu pierwsze poświadczenie wahań samogłoski w przedrostkach *przy-, prze-*, formę *przemierze* (1594 r. – Kurzowa 1993: 156).

Przykłady pewniejsze pojawiają się w XVII w., por.: Kurzowa 1993: 86, np. *rzeczewistemi*, 156, np. *przemierze*, 168, np. *placy, kontuszy, towarzyszy uczciwi; plece*, Pihan-Kijasowa 1999: 129, np. *Ewangilicy, uniesi, oczewisty*, 130-131, np. *przypiszę słowo w słowo, obietnica przerzeczona*). Z przełomu XVII i XVIII w. mamy kilka poświadczeń w Smolińska 1983: 35, np. *prawi nie brał* oraz 5 zmian samogłoski w przedrostkach, np. *prychorowałem, przeszedszy* ‘przyszedłszy’, 36: *oczewisty* wśród zmian samogłosek w wyrazach obcych. Z XVIII stulecia kilka przykładów podaje Kurzowa 1993: 86, np. *trzedzieści, werefikacya*, 156, np. *przewodników*, 168, np. *placy, gościncy*, także Brajerski 1961: 14 ujawnia w rymach Beniśławskiej zaledwie kilka interesujących nas przykładów, jakże jednak charakterystycznych: *iście – Święci nieczyści, (na) ławi, po wszystkie chwili*. Natomiast Weiss-Brzezina 1965: 131-132 obserwuje u Rusieckiej „nader częste przejście $e > y$ w wyrazach z przedrostkiem *przy-*” i postaci hiperpoprawne (np. *przyklinali, przeczyne*) oraz zmiany w pozycji poakcentowej (*koszy, koszuli, sukni* – mian.-bier., *na Wasylowym Ostrowi; anie* ‘ani’, *Nie jeść, nie pić nie mogłam*). W języku F. Bohomolca nie znaleziono podobnych faktów (Malinowski 1895, Węgier 1972).

Wiek XIX przynosi – jak się wydaje – nasilenie zjawiska. Notują je: Szwejkowska 1953: 6 (np. *ogromym, koni rżące pędzą*), 7 (*niewybenzi, Dobrodzi, niedbali* ‘niedbale’, *mimowolni, konie myśliwski*⁷); Trypućko 1970: 66 (wśród zmian fleksyjnych: *szali* ‘szale’, *zakonnicy* – mian. r. ż., *dzielnicy* – bier. l. mn.

³ Skróty słowników rozwiązujemy na końcu artykułu.

⁴ W znac. ‘яўны, ясны, відавочны, сапраўдны’.

⁵ W biał. później *ачывісты* (ESBM), dziś tylko *відавочны, сапраўдны* (PSPB).

⁶ Tu – obok zwężenia – mamy też ściągnięcie.

⁷ H. Szwejkowska dostrzegła u Mickiewicza odbicie żywej w polszczyźnie litewskiej tendencji do wymawiania w niektórych kategoriach gramatycznych e nieakcentowanego w pozycji poakcentowej, jak i, y , czyli było to zjawisko zmorfologizowane.

oraz 6 zapisów typu *koscie, należności*); Turska 1930: 32 (*oczewista* – 3 zapisy, w *papielotach*), 33 (*bez przysady, pieniądze*); Kurzowa 1972: 37 (*makim, arkuszy, sani*), 38 (*niedzieli, świecy* – mian.-bier., *wpędzie, zbliżyć, chęć*), a także ponad 20 przykładów typu: *przyznaczony, przewtórowawszy*); Trypućko 1955: 53 (*Domienika, ściegany*), 54 (*oczewisty*), 55 (*przestosował, przycierpieć, przygryza łono*), 285 (*paszy marzną*), 287 (*te same [...] strzelnicy, te swoje ziemi*)⁸); Sawaniewska 1986: 44 (*nipujaada*), Budziszewska 1994: 96 (*kiliszek, prześciraadle*)⁹).

Dowody podwyższania artykulacji *e* w I połowie XX w. znajdujemy w gwarach, zob. Nitsch 1929: 370 (*przyżyji, najwiency, pierwsze gości*), 371 (*przyjdi, oży, przewieji*); Turska 1995: 61 (*rency*), 70 (*pjaskim, kozuchim*), 71 (*kowali, noży, palcy, wiszni* – we fleksji), 73 (*świni, gospodarzy, niesisz, czeszy*); Rieger 1996: 101 (*przystalina*) i Dombroski 1932: 203-204 (np.: *bagazy, groszy, koral, mazgai, palcy* – liczne), w potocznej odmianie polszczyzny północnokresowej, zob. Szwed 1931: 45 (*gęsie 'gęsi'*), 52 (*huczyć*), 126 (*oczewisty*) i Turska 1930: 221 (tylko po spółgłoskach miękkich: *pijisz, idzi, z krzykim*) oraz w dialekcie kulturalnym, zob. Joachimiak dokt.: (74 przykłady z prasy wileńskiej, np.: *będzi, piszy, dochodzeni wykazało, Wilińszczyzny, zamiszkały, trafiają do przykonania; skierowano do przechodni, przewitał się, uciekienierów*).

W II połowie XX w. zjawisko *e > i, y* nadal utrzymuje się w gwarach, jest ono w nich powszechne, por. obserwację z przełomu lat 60. i 70.:

„Młodzi informatorzy w mowie swobodnej wymawiają przedakcentową samogłoskę *e* jako krótkie *y* lub *i* [...]” (Zdaniukiewicz 1972: 17),

„w zgłoskach poakcentowych samogłoska *e* również najczęściej ulega redukcji [...]” (Zdaniukiewicz 1972: 18).

Stan w tym zakresie nie zmienił się do dziś, o czym świadczy wypowiedź I. Grek-Pabisowej:

„Zwężona wymowa *e* obok akania jest cechą najbardziej rozpowszechnioną w sensie terytorialnym. Obserwujemy ją na wszystkich badanych obszarach w większości idiolektów. Zróżnicowane jest jednak jej nasilenie” (Grek-Pabisowa, 2002: 37).

Na przykład u informatora z okolic Ejszyszek, w którego mowie stwierdzono akanie, zwężenie *e > i, y* notowano rzadko (Smułkowa 1972: 60)¹⁰.

⁸ Wśród osobliwości deklinacyjnych.

⁹ Autorka wskazuje leksykalne białoruskie źródło zmian.

¹⁰ O podwyższaniu artykulacji nieakcentowanego *e* w powojennych gwarach wileńsko-smolewskich informują m.in.: Zdaniukiewicz 1972: 17-18, Zdaniukiewicz 1983: 479-482,

Podwyższanie artykulacji *e* znane jest także z mowy inteligencji zamieszkującej Polskę północno-wschodnią¹¹.

Interpretacja tego wybitnie regionalnego zjawiska fonetycznego nastrocza pewne trudności.

Większość badaczy słusznie omawia ścieśnianie nieakcentowanego *e* wśród śladów wpływu akcentu na barwę samogłosek, także wówczas, gdy zmiany te mają charakter zmorfologizowany, por.:

„Tło tego zjawiska w tematach miękkich, funkcjonalnie miękkich oraz w rzeczownikach nijakich stanowi fonetyczna tendencja do redukcji samogłosek nieakcentowanych” (Kurzowa 1993: 168).

czy też:

„Zmiany morfologiczne polegające na przejściu końcówki *-e* w *-i* // *-y* [...] mają również podłoże fonetyczne” (Masojć 2001: 56¹²).

Niewątpliwie sprawcą notowanych zmian jest dynamiczny charakter przycisku wschodniosłowiańskiego. Na obszarze północno-wschodnim mógłby to być akcent białoruski lub rosyjski. Wczesne ujawnienie się zwężania *e* > *i*, *y*

Tekielski 1982: 285, Grek-Pabisowa, Maryniakowa 1997: 42-43; Grek-Pabisowa, Maryniakowa, 1999: 24-25; Kozłowska-Doda 1999: 21, Grek-Pabisowa, Ostrówka, Zielińska, 1998: 94; Dwilewicz 1997: 19-20; Karaś 1999: 79, Rutkowska 1999: 29, Rutkowska 1999: 96-99, Rucka 1999: 281, Ostrówka 1999: 303, Karaś 2001: 285 (ikanie na ogół zmorfologizowane, por.: *pójdiesz, kto co może, pracujim, wybiji*), Smułkowa 1972: 60, Maryniakowa 2001: 244 (*Slidziewicz//Sliedziewicz*), Morita 2001: 253, Grek-Pabisowa 2002: 37-41 (por. też w gwarach Polski północno-wschodniej: Zdancewicz 1966: 28-31, autorka pisze: „musimy stwierdzić opozycję wymowy: *e* w zgłosce akcentowanej, *i*, *y* w zgłosce nieakcentowanej” – s. 31; Grygoruk 1995: 115). Natomiast o ugruntowaniu się tej cechy w wymowie północnokresowej II połowy XX w. świadczą liczne zapisy z dialektu kulturalnego, zob. Marszałek kart., m. in.: *widać koni, to nie są gejszy, wielkie piecy, bodzisz; pięście, szalase, weteranie wojny*; Mędeńska 1993: 62-67, Bartnicka 1993: 110, Dwilewicz 1999: 145, Dawlewicz 2000: 91, Rudnicka-Fira, Skudrzykowa 1997: 84; Breza 1993: 164, Joachimiak 1999: 24-25, Karaś 1997: 71-72, Karaś 1999: 49, Grek-Pabisowa 2001: 131 (m.in. *oczewiście*), Mędeńska 1999: 24 (tu tylko 2 formy), Mędeńska 2000: 22-24 (około 200 poświadczeń; z tłumaczonej z litewskiego „Kobiety Radzieckiej” mniej przykładów niż z innych czasopism), Mędeńska 2001: 30-36 (tu aż 428 wystąpień, dużo zwłaszcza z tłumaczonej z litewskiego „Kobiety Radzieckiej”), Masojć 2001: 56-58 (wśród zmian morfologicznych, do których dochodzi na tle fonetycznym), Geben 2003: 75-76 (m.in. *rychotać, przechodnia* ‘przychodnia’ – 12 poświadczeń z różnych miejscowości, *gałęzi* ‘gałęzie’).

¹¹ Por. też zapisy z dialektu kulturalnego Polski północno-wschodniej: Cukrowska 1976: 68, Kuźmiuk 1982: 17, Nowowiejski 1989: 93, Nowowiejski 1990: 93, 373.

¹² Por. też w Lindert 1972: 236 o ścieśnieniu nieakcentowanego *e* po spółgłosce miękkiej pod wpływem fonetyki wschodniosłowiańskiej.

na obszarze wileńsko-smołwieńskim (ok. XVII w.) zdaje się wskazywać na jego białoruskie źródło. Tak też zazwyczaj badacze interpretują to zjawisko, np. Z. Kurzowa podaje, że jest to tendencja wspólna z obserwowanym w języku białoruskim dążeniem do utożsamiania się *e* po miękkiej z *i, y* (Kurzowa 1972: 37), przykłady typu *pijisz, ze smiechim* umieszcza wśród wpływów białoruskich na fonetykę północnokresową (Kurzowa 1993: 44).

Współcześnie w literackim języku białoruskim przycisk dynamiczny¹³ powoduje jakościowego różnicowania samogłosek nieakcentowanych w zależności od ich miejsca w stosunku do sylaby akcentowanej, osłabia je tylko i skraca (zob. Кривицкий, Михневич, Подлужный 1990: 55-56). Średnia samogłoska *e* po twardych spółgłoskach podlega akaniu (wyjątek – wiele wyrazów obcych, w których wymawia się *e*), ale powstałe w wyniku tego *a* zachowuje swoje brzmienie. Po miękkich zaś etymologiczne *e* artykułuje się – wskutek jakania – jak *a*, jednak tylko w pierwszej sylabie przedakcentowej, w pozostałych pozycjach występuje *e*. Samogłoska *a* po miękkiej także zachowuje swoje zasadnicze brzmienie. Wyraźnie różni się od *i*, dzięki czemu nie dochodzi do mylenia takich np. par wyrazów, jak *вялі – вілі* czy *сявец – сівец* (Кривицкий, Михневич, Подлужный 1990: 26-27). Tak więc białoruski system fonetyczny nie stwarza możliwości podwyższania *e* do *i*, następuje bowiem jego obniżenie do *a* lub utrzymanie charakteru samogłoski poziomu średniego. Możliwe jest natomiast oddziaływanie leksykalne pewnych wyrazów białoruskich (por. *kiliszek – кілішак*) oraz wpływ części form gramatycznych (m.in. mian.-bier. l. mn. rzeczowników zakończonych na spółgłoskę miękką lub funkcjonalnie miękką, np. *palcy – пальцы*¹⁴). Jednak np. bardzo często notowane przejście *e > i, y* w formach czasownikowych typu *pijisz, piji, rysujisz, rysuji, cheszysz, cheszy, idzisz, idzi, niesisz, niesi* nie ma wsparcia nie tylko w fonetyce białoruskiej, ale też w białoruskich końcówkach koniugacyjnych, por. odpowiednio: *n'esh, n'e, rysuesh, rysue, chesash, chasha, idzesh, idze, nyesh, nyase*¹⁵. Nieprzypadkowo zapewne postaci w rodzaju *wymyjisz, posypisz* nie występują na Grodzieńszczyźnie (Grek-Pabisowa

¹³ Główną funkcją takiego akcentu jest funkcja kulminacyjna (zob. Czekań, Smułkowa, 1988: 204).

¹⁴ O rozmaitych interpretacjach występowania *i, y* w zakończeniach mianownikowych form liczby mnogiej rzeczowników trzech rodzajów zob. Nowowiejski 1992.

¹⁵ Przyczyny zmiany w 3. os. czasowników I koniugacji I. Grek-Pabisowa upatruje w konieczności rozróżnienia końcówek l. i 3. osoby, które – wskutek odnoszenia końcowego *e* – zaczęły brzmieć jednakowo, utrudniając komunikację (Grek-Pabisowa 2002: 38). Jednak identyczną homonię mamy dziś w polszczyźnie etnicznej, por. wymowę (*ja*) *pisze* – (*on*) *pisze*, co jednak do zmian brzmienia samogłoski nie doprowadziło.

2002: 39). Dotyczy to także np. form typu *makim*, *pjaskim* (por. biał. *макам*, *няском*), niepoświadczonych w bogatym polskim materiale gwarowym zebranych przez I. Grek-Pabisową (zob. tejsze 2002: 40).

Inaczej bywa w dialektach białoruskich, np. w gwarze koło Gródka Witebskiego zaobserwowano silną redukcję samogłosek poakcentowych oraz samogłosek występujących w dalszych sylabach przedakcentowych, także po miękkich, np. *jbj'e* (Smułkowa 2002: 70).

Wydaje się, że poczynając od XIX w., a może nawet nieco wcześniej, należy uwzględnić także oddziaływanie języka rosyjskiego jako czynnika sprawczego podwyższania *e* do *i*, *y*, dynamika bowiem przycisku rosyjskiego prowadzi nie tylko do skracania samogłosek nieakcentowanych, ale powoduje też w nich zmiany jakościowe. W rosyjskim, inaczej niż w białoruskim, współistnieje akanie *o* i tzw. ikanie *e* oraz *a* po spółgłoskach miękkich (po funkcjonalnie miękkich występują samogłoski zredukowane, brzmieniowo zbliżone do *y*). Może to być przyczyną wielu rejestrowanych wypadków zwięźnienia *e* do *i*, *y*, także tych zmorfologizowanych¹⁶.

Komentarza wymaga także kwestia repartycji przedrostków *prze-* i *przy-*, ewentualnego jej związku z wymową. Pierwsze poświadczenia tego rodzaju wahań – przypomnijmy – pochodzą z XVI i XVII w. Jak się przypuszcza, w tym wczesnym okresie mieszanie wskazanych prefiksów nie miało jeszcze podłoża fonetycznego, por. wypowiedź A. Pihan-Kijasowej:

„w odniesieniu do XVII i początku XVIII w. interpretowanie tego zjawiska na płaszczyźnie regionalnej fonetyki kresowej może budzić pewne wątpliwości” (Pihan-Kijasowa 1999: 130).

Autorka ta o analogicznym materiale pochodzącym z innych dzielnic pisze dalej tak:

„sugeruje, że mieszanie przedrostków *przy-* i *prze-* ma w XVII w. geograficzny zasięg szerszy, znane jest bowiem tekstom różnych regionów, także tym nieznaną redukcji samogłosek akcentowanych. Pozwala nam to sądzić, że w interesującym nas tu okresie zjawisko to ma charakter przede wszystkim morfologiczny: oboczne występowanie przedrostków z nie zawsze jeszcze precyzyjnym rozgraniczeniem ich funkcji” (Pihan-Kijasowa 1999: 131¹⁷).

¹⁶ Por. typowy szkolny błąd ortograficzny o podłożu fonetycznym pojawiający się u Rosjan: *тшшшшь* (poprawnie: *тшшешь*).

¹⁷ Inaczej sądzi M. Weiss-Brzezinowa: „wahania [...] u Rusieckiej mają zapewne jeszcze charakter fonetyczny, doprowadziły w konsekwencji do zmian morfologicznych [...]” (Weiss-Brzezinowa 1965: 132).

Podobną opinię wyraziła Z. Kurzowa, wskazując dodatkowo na istnienie różnych postaci przedrostków: *prze-* lub *przy-* w czasownikach i pochodnych rzeczownikach, np. *przewodzić*, ale *przywódca*, co może dezorientować użytkowników polszczyzny północnokresowej (Kurzowa 1972: 38-39, zob. też Trypućko 1955: 55). Ostateczne ustalenie się repartycji przedrostków nastąpiło w XIX w. Odtąd ich mieszanie nabrało charakteru regionalnego (Karaś 2002: 139). Warto jeszcze dodać, że w gwarach północnokresowych końca XX w. zwięźanie *e > i, y* jest zjawiskiem powszechnym, jednak – według I. Grek-Pabisowej – wahania interesujących nas tu przedrostków stwierdza się rzadko (Grek-Pabisowa 2002: 40).

Interpretacja zjawiska mieszania przedrostków *prze-* i *przy-* na obszarze wileńsko-smołwieńskim nie sprawia – naszym zdaniem – większych problemów. Zgodnie ze stanowiskiem większości badaczy można przyjąć jej morfologiczny charakter w wiekach wcześniejszych, z czasem wsparty oddziaływaniem czysto fonetycznym. Wydaje się mało prawdopodobne, by był to wpływ wymowy białoruskiej, bo nie powoduje ona zwięźania *e > y*, nie mógł to być również skutek bezpośredniego oddziaływania odpowiednich form białoruskich, ponieważ polskiemu *prze-* zazwyczaj odpowiada *npa-* albo *nepa-*, natomiast *przy-* – analogiczne *пры-*. Tego typu zmiany mogą natomiast powstawać pod fonetycznym wpływem rosyjskim.

Zwróćmy jeszcze uwagę na pewną prawidłowość dostrzeżoną w materiale pochodzącym ze źródeł wileńsko-smołwieńskich, a mianowicie na obecność w nim – od momentu pojawienia się pierwszych zapisów – postaci hiperpoprawnych oraz bardzo wczesne zaznaczenie się wahań w doborze przedrostków *prze-*, *przy-*.

2.2. Obszar etnicznie litewski

Na tych terenach zwięźanie *e* do *i, y* zarejestrowano – według danych, jakimi dziś dysponujemy – już w XVII w., w *Dyskursie Nabożnym* A. St. Radziwiłła, spolonizowanego Litwina (Lindert 1972: 236, np.: *Pharyzeuszowi go postrzegali, więziemi* ‘więzienie’, *na iawi*¹⁸ oraz „z dopisanym *e* w formie *śluszni* [...] i *oboi* [...]”). Kolejne poświadczenia są późne, XIX-wieczne. W gramatyce żmudzkiej pochodzącej z I ćwierci tego stulecia (Karaś 2000: 6-7) zjawisko to odzwierciedliło się wyraziście w jednej kategorii: mian., bier. i woł. l. mn. rzeczowników miękкотematowych, np.: *gęśli, ludzi, kamieni, korzeni, ogni, róży, tancy*. W tym okresie w polszczyźnie etnicznej ścierały się

¹⁸ Taki sam przykład napotkany u Benisławskiej T. Brajerski uznał za „normalny loc. sg. od archaicznego żeńskiego *jaw*” (Brajerski 1961: 14).

jeszcze końcówki *-i, -y* z *-e* (zob. Bajerowa 1992: 66-72), więc – obok ewentualnego wpływu fonetyki – występowanie wskazanych form miało zapewne inną przyczynę. Poza postaciami typu *gęśli* zanotowano formę odosobnioną: *cztery*. Z I połowy XIX w. brakuje przykładów (zob. Sawaniewska-Mochowa 2002¹⁹, Karaś, Kolis 1994²⁰), nieliczne poświadczenia z końca stulecia znajdujemy w LLPRS (np.: *czternaści, szczęści* ‘szczęście’, *bredni* ‘brednie’, *zdetynować się, zdetynowany, muszkietyr*). Sawaniewska 1996: 68 zawiera jedną ilustrację: *pokaży*. Ten skromny materiał potwierdza podwyższanie artykulacji do *i, y* głównie w sylabach poakcentowych (m.in. nie dochodzi do mieszania *prze-, przy-*). Brakuje hiperyzmów.

W I połowie XX w. zjawisko zwężania *e > i, y* wyraźnie zaznaczyło się w gwarach, por.: Szwejkowska 1929: 57 (*nia najdzisz, moży, nie wie co pleci, koni, dwa tygodni, pełne koszy*), 60 (*przyjedzi, bendzi, nie przeżyji, nie daruji*); Szwejkowska 1934: 61 (np.: *pieczysz, rośni, żyji, przyjacieli, stolarzy, skrzyni, wieży, z bogim, pud stołym*), Szwejkowska 1996: 63 (*choruji*), Nitsch 1929: 367 (*rośni, kwitni, zerwi, zwionży, pubendzi, wyczyszysz, czeszym*), 368 (*piniendzy, daji, nia umi, idzi, pan sam spiszy*), 369 (*płaczy*). Zwężenie następuje w pozycji poakcentowej (wyjątek: *piniendzy*) i jest zmorfologizowane. Zwraca uwagę pojawienie się postaci z *bogim, pud stołym* – niewątpliwych fonetyzmów. Nie ujawniły się ani postaci hiperpoprawne, ani też formy z osobliwymi *prze-, przy-*.

W Astikas 1930, źródle odzwierciedlającym raczej polszczyznę potoczną, bliską realizacji gwarowej, mamy kilkanaście poświadczeń, np.: *dworzani, łapci tykowe, pieniądze, rodzicy, żołnierzy litewskie, moży, znajdują się, waszy dziecko*. Nie ujawniły się hiperyzmy, wahania repartycji przedrostków *prze-, przy-* i żadne inne *e > i, y* w pozycji przedakcentowej.

W prasie kowieńskiej I połowy XX w. zwężenie nieakcentowanego *e* zaznaczyło się wyraziście, wystąpiło także w sylabach przedprzyciskowych. Graczykowska dokt. rejestruje 85 wypadków wahań *e // i, y* (w tym – co znamienne – aż 50 hiperyzmów), np.: *dworcy, katuszy, palcy, strzeży, naczynie wody nie przypuści; koście, pięście, siecie, włosy, przepomniałem, rezykujemy*). W nowelach autorów kowieńskich mamy zwężenie w wyrazie osobliwym *dynaturka* (Mędelśka, Marszałek kart.). Ten materiał dowodzi upowszechnienia się omawianego zjawiska w polszczyźnie kowieńskiej, a jednocześnie świadczy o tym, że miejscowa inteligencja zdawała sobie sprawę z jego istnienia.

¹⁹ Autorka poświadcza postać *przybić się* ‘przebić się’, ale omawia ją wśród zmian słowotwórczych powstałych wskutek kalkowania odpowiednich prefiksów litewskich, tu *pri-* (s. 129).

²⁰ Tu nie ma też przykładów typu *róży, gęsie*.

W dialekcie kulturalnym II połowy XX w. zjawisko to zdaje się nasilać. Mamy liczne i rozmaite poświadczenia w Marszałek kart.²¹ (m.in.: *za pracodni, czerwcy, stłuczy się, przypisał lekarstwa, przyciągamy* ‘przeciagamy’, *licytyna, spicijalnie; koście, więzie, pięście, gęsie, grabie grabiami, skrzypie podłoga*), Mędeńska 2000: 22-24, Mędeńska 2001: 30-36²².

Z kolei w powojennych północnokresowych gwarach „litewskich” bardzo często zwięza się e w końcówkach czasownikowych, rzadziej, jak pokazuje materiał – w rzeczownikowych, por.: Судник 1975: 142-143 (*rodzicy, pociogni, bendzi, przyjdi, zabieży*), Sawaniewska-Mochowa 1996: 72 (np.: *będzi, wyjedzi, pomoży, zostaji*), Чекмонас 2001: 81 (*pol'ace n'e pu'lacy*), 85 (*desińc* ‘dziesięć’), 87 (*bendzisz, tutyj*²³, *chwytajmsia*), 88 (*starsza ludzi, pacierzy*); Adomavičiūtė, Čekmonas 1999: 57 (*siedza ludzi, dłużyj, pierwij*), 58 (*trawa rośni, bendzi, sikiera, idzi*), 60 (*przyznaczony*); Adomavičiūtė-Čekmonienė, Čekmonas 1999: 51-52 (np.: *żyji, pracuji, rosypuji*²⁴), por. też zapisy ze zlituanizowanej, a może i substratowo litewskiej, wioski na Wileńszczyźnie: *branujisz, branuji, jedzi* (Čekmonas, Konickaja, Krupowies 1998: 386).

Jednak zdaniem części badaczy zjawisko to notuje się na Kowieńszczyźnie znacznie rzadziej niż na obszarze wileńsko-smołwieńskim (Grek-Pabisowa, 2002: 37-41, por. tam: *ciśni, pracuji, przylatuji* – Bobty; *tamuji* – Datnów; *nie umi* – Wodokty), według A. Zielińskiej występuje ono tam sporadycznie (por. w Zielińska 2002: 84 – 3 przykłady z wariantu szlacheckiego: *ulukruji, zapłanuji, widomo* i 13 z chłopskiego, np.: *wyniesi, żyji, idzi, hultai, piniądze*²⁵ oraz kilka wystąpień w Zielińska 1999: 22 – *zajdzi, rozparcyłowali, piszy, tamuji, ciśni*). H. Karaś z kolei ocenia zmorfologizowane wypadki podwyższania artykulacji e jako stosunkowo częste w gwarach kowieńskich (por. np. w Karaś 2002: 138-139: *dustanisz, śmieji sia, umżysz, mozym, kładnim, takie ludzi, pacierzy, tyli* ‘tyle’, *cztery, przyżegałam sia; Litwinie, krowy u nas dobre byl’e*)²⁶.

²¹ „Litewska” część kartoteki.

²² Spośród 428 przykładów większość pochodzi z tłumaczonej z litewskiego „Kobiety Radzieckiej”.

²³ Por. niepopr. *tutej*.

²⁴ Autorzy podają przykłady wśród właściwości morfologicznych gwary, stwierdzając, że w zasadzie wymowa taka jest bezwyjątkowa.

²⁵ Jednakże w innych miejscach znajdujemy jeszcze pewne postaci, które mogą stanowić ilustrację omawianego zjawiska, por. Zielińska 2002: 98 (*takie gospodarzy, tańcerzy żyli, tańcy byli, dobre koni, bogate ludzi*), 99 (*trzy niedzieli*), 100 (*na dwa koncy, dobre ludzi*).

²⁶ Por. też zapisy z mowy Litwinów puńskich w Kolis 1991: 117 (*rodzicy, uli, narzędzi, miesięcy, kamieni chciał robić* – wśród przykładów ujednoczenia końcówek mian.-bier. l. mn.), a także 120 (*bliski ludzi*), 121 (*parne sani, trzydzieście, czterdzieście*), 122 (*uli taki, swoi narzędzi*) i Kasner 1992: 185 (*fcali*), z gwar okolic Sejnu w Zdancewicz 1960: 335 (*koni nie*

Badacze polszczyzny tego obszaru nie dodają w zasadzie niczego nowego na temat przyczyn podwyższania artykulacji *e*, dostrzegają jednak sprzeczność we współistnieniu zmian *e > a* i *e > i, y* na jednym terenie czy w jednym idiolekcie. H. Szwejkowska zauważyła, że na Litwie Kowieńskiej zasadniczo nieakcentowane *e* wymawia się jak mniej lub więcej wyraźne *a*, np.: *niesicia*, *bierzycia*, *w kościela*. Stwierdza jednak:

„niektóre końcówki fleksyjne wykazują tendencję wprost przeciwną, mianowicie zmianę *e* w *i (y)*. [...]. W przyczynie tej niejednorodności głoskowej wchodzi tu nie mogę, ale sam wpływ białoruski, nawet tak daleko na zachód, jest niewątpliwy i – niedziwny: przecie to polszczyzna wspólna całemu dawnemu Wielkiemu Księstwu Litewskiemu, z tak wielką w nim rolą białoruszczyzny” (Szwejkowska, 1934: 61).

Badaczka nie precyzuje jednak bliżej, na czym to oddziaływanie białoruskie miałyby polegać (a w części podanych form nie jest ono bynajmniej oczywiste – przykłady zob. wyżej). Także T. Sudnik stwierdza, że zjawisko zastępowania nieakcentowanego *e* przez *i* nie daje się pogodzić z akaniem (Судник 1975: 142-143), niemniej jest notowane, por. obserwacje T. Zdancewicza:

„[...] przy *e* możemy otrzymać *i, y*, np. *pszynica*, lub także *a*, np. *żabrować*” (Zdancewicz 1964: 237).

Dodajmy jeszcze uwagę H. Szwejkowskiej o tym, że zwężenie *e* w *i, y* w przysłówkach (np. *niedbali*) występuje tylko w polszczyźnie na terenach białoruskich, na litewskich w tych kategoriach mamy przejście *e* w *a* (Szwejkowska 1953: 7).

Cechą charakterystyczną dla przedstawionego wyżej materiału kowieńskiego jest bardzo rzadkie występowanie wahań przedrostków *prze-*, *przy-* oraz brak – poza dialektem kulturalnym – postaci hiperpoprawnych.

3. Stan w międzywojennych wydawnictwach kowieńskich

3.1. Materiał językowy

e > i, y

– w sylabie poakcentowej:

a) w mian.-bier. l. mn. rzeczowników miękkotematowych r. ż. i r. m. (oraz plurale tantum): *dołączane są arkuszy kuponów StaS 2; [Cena] za depeszy*

---

mogli ruszyć), 336 (*pacierzy*), 337 (*ni bryzgało się*) oraz uwagę w Zdancewicz 1964: 237, że redukcje dające *i, y* przy *e* są tam w pełni żywotne.

pilne KRoln-31 48, KRoln-32 54; *trzy garści słomy* BusNC 128, KRoln-32 II; *na wyspie Hawaji* PolKP-37 63; *Pszenica, żyto, kartofli* KRoln-32 4, 10; *zakładać koni* SłowLP 28; *latawcy* PolKP-37 75; *polować na łasicy* PolKP-38 32; *przez trzy miesiące* NaszK 87; *ciemne nocy* PolKP-38 52; *te pomocy* CoW 6; *zasiadali przedstawiciele różnych narodowości* KowKP-27 71; *rubli brali* KowKP-31 41; *sani* SzmL 239²⁷;

b) w ogpol. przyrostku *-ek*: *pyszczyk* SzmL 259;

c) w stopniu wyższym przysłówka: *najmniej* SpraK 1²⁸;

d) w bezokoliczniku: *musi się wyszumić* KsięgS 18; *zestarzyć się* SłowLP 39; – w sylabie przedakcentowej:

a) w ogpol. przedrostku *przy-*: *Przybierała się* [‘zmieniała suknię’] *już jeść śniadanie* SerP 51; *Przybyły oto nie śpiąc, nie jedząc drogę olbrzymią* PolKP-38 66; *wskutek zbytnio przydłużonej zimy* KowKP-33 22; *Z chorymi na nie [choroby zakaźne] przystawać nie wolno* KowKP-34 98; *przystzegając w tym wypadku uwagi* KowKP-27 71; *Ja ciebie przyznaczam do felczerskiej szkoły* KuczP 59;

b) w wyrazach obcych: *umyć ręce dyzinfekcyjnym roztworem* CoW 3; *z tej nafty robią kirasinę* NC-I 57;

c) w innych formach: *Jedynastoletnim* NaszK 44; *18.000 mk. miesięcznie* SzkiJE 7; *podejrzowano o sprzyjanie powstańcom* PolKP-38 46; *urzeczywistniony* KowKP-30 20.

i, y > e

– w sylabie poakcentowej:

a) w mian.-bier. l. mn. rzecz. miękko tematowych r. ż. i r. m.: *dzikie gęsie* PolKP-36 10, 12, 22, 26, PolKP-37 9, 11, PolKP-39 15; *chodzić w goście* TamL 58; *działając na koście* KRoln-31 8, KRoln-32 14; *lecnicze maście* NaszK 30; *są szczury albo mysze* PolKP-40 74, DrzewO 13; *mocne pięście* PolKP-38 47; *owe zapowiedzie* KowKP-31 34;

b) w miejsc. l. poj. rzeczownika *pasza*: *Na lichej pasze krowa daje mniej mleka* KowKalP 54;

c) w 3. os. l. poj. czasu teraźniejszego (przyszłego prostego): *od lampy rozniecie pochodnię* KowKP-30 33; *gdy człowiek dobrze się wyspie* LieK 3²⁹;

²⁷ Por. też niejasny przykład: *Korzeń lub kłęcz* KRoln-32 13, 19.

²⁸ Mamy też przykład częstego także w dialektach etnicznych przejścia wygłosowego *-ej* w *-y* (tu wspieranego przez zwięźanie *e > y*): *nie uciekać, lecz raczy ginąć jako bohater* KuczP 71.

²⁹ Por. też fragment wiersza: *Płacze puszcza, gdy siekiera / Jej olbrzymy niszczy, trzebie* PrzyjW 36, NC I 46.

- e) w bezokoliczniku: *odwiedzieć* TaLT 46; *osłabiec* TamL 87; *śpiesz (spieszec)* SłowLP 14; *ureczywistniec* Szml 92; *usprawiedliwiec* Szml 97; *wydzierżawiec* TamL 86, Szml 86; *zaćmieć* TamL 7;
- f) w sylabie wygłosowej liczebnika: *trzydzieście* TaLL 111;
- g) w ogpol. przysłówku na *-i'*: *powole* Szml 97;
- w sylabie przedakcentowej:
- a) w ogpol. przedrostku *przy-*: w *przeddeptanych pantoflach* KowKP-32 107; *psy przekucnęły obok pana* KowKP-32 63; *przemknięty* TamL 102; *Rzeczywistość przeszła wszelkie przepuszczenia* PolKP-37 7; *przestowia ludowe* KowKP-27 10; *przestuchiwała się sprawie sowa* KowKP-32 65; *przestosoowało się i wrosło w polski organizm gospodarczy* KowKP-30 28; *tańczyło prześpiwując sobie dziesięć dziewic* PolKP-36 63; *przewrócić słabnące na starość siły* KowK-26 89; *Królestwo ludów miało dużo zwolenników, szczególnie między przewodcami* StaW 38;
- b) w wyrazach obcych: *Prus. Emancepantki* KsięgS 16; *rezykować* KowKP-27 46;
- c) w innych wypadkach: *konieczynka* LieK 36; *nauczycielu* TaLT 6;

3.2. Interpretacja

3.2.1. Wnioski szczegółowe

W wydawnictwach kowieńskich napotkaliśmy łącznie 63 przykłady podwyższania artykulacji *e* do *i*, *y* oraz wynikającego z przesady poprawnościowej obniżania wymowy *i*, *y* do *e* (w sumie 77 wystąpień). Mamy tu niewielką przewagę postaci hiperpoprawnych *i*, *y* > *e* nad wypadkami podwyższania wymowy *e* > *i*, *y*, por. odpowiednio: 33 przykłady (42 wystąpienia) i 30 przykładów (33 wystąpienia).

Zjawisko zwięzania *e* > *i*, *y* najwyraźniej odzwierciedliło się w dwóch kategoriach: w postaciach mian.-bier. l. mn. rzeczowników miękkotematowych: 14 przykładów oraz 7 hiperyzmów (17 i 15 wystąpień) i w czasownikach z przedrostkami *przy-*, *prze-*: 6 przykładów z *przy-* i 10 hiperyzmów z *prze-* (6 i 10 wystąpień).

Fonetyczny charakter przykładów w pierwszej grupie nie jest pewny, do zmian dochodziło raczej na poziomie fleksyjnym. Wskazywałoby na to zarówno notowanie pewnych form przez kilka badanych wydawnictw, jak i ich występowanie w innych źródłach. Jednocześnie fakty te świadczą o dużym stopniu zleksykalizowania zmian. Ponadto zwięzanie *e* > *i*, *y* w bier. l. mn. rzeczowników żywotnych *koni* i *łasicy* może wynikać ze zrównania jego formy z dop., a nie – jak w ogpol. – z mian. Niezależnie jednak od źródła wahań ich występowaniu niewątpliwie sprzyjała lokalna zwięzona wymowa nieakcentowanego *e*.

Natomiast w drugiej stosunkowo licznej grupie mamy wyłącznie fonetyzmy. Są one poświadczane pojedynczymi formami, których prawie nie notują inne źródła³⁰. Brakuje też leksykalnego wsparcia postaci regionalnych w obcych systemach językowych (litewskim, białoruskim, rosyjskim). Przyczyną zmian może być natomiast wpływ wymowy rosyjskiej (nierozróżnianie e, y w sylabach przedakcentowych, zwłaszcza oddalonych od zgłoski podprzyciskowej). W tej części ekscerptu wyraźnie przeważają postaci hiperpoprawne, świadczące o dużym rozchwianiu poczucia językowego kowieńskich autorów.

Formy *pyszczyk* i *najmniej*, ilustrujące zwężanie e do i, y w pozycji poakcentowej, są fonetyzmami. Zapis *najmniej* mógł odzwierciedlać wąską wymowę dawnego é (por. *mniej*³¹), niewyraźna na kresach artykulacja samogłosek w sylabie poprzyciskowej taką wymowę utrwałała. Co się tyczy osobliwych i, y występujących w tej samej pozycji w bezokolicznikach *wyszumić* i *zestarczyć się*, to analogiczne zastępowanie -eć przez -ić, -yć (na wzór *nosić*, *robić*) charakteryzuje dziś gwary Polski północno-wschodniej (Kucala 2002: 50-51). Na kresach północno-wschodnich zjawisko to może mieć tło fonetyczne, o czym świadczy stosunkowo duża liczba postaci hiperpoprawnych typu *zaćmieć* (7 przykładów). Forma *zestarczyć* ma wsparcie w ros. *costариться*.

W pozycji przedakcentowej odnotowaliśmy zmianę samogłoski (wskutek ikania) w rusycyzmie *kirasina* 'nafta' (*керосин*) oraz zwężenie e do y w przymiotniku *dyzenfekcyjny*, spotykane w tym zapożyczeniu także w polszczyźnie etnicznej (zob. SO). W formach *jedynastoletnim*³² i *podejrzivano* y mogło jeszcze odzwierciedlać ścieśnioną wymowę dawnego é, ale mogło też – tak jak i, y w *misiężnie*³³, *urzyczywistniony* – pojawić się wskutek podwyższenia artykulacji samogłoski nieakcentowanej.

Hiperyzmy *na pasze*, *rozniecie*, *wyspie*, *powole*, w jakimś stopniu także zleksykalizowana forma *trzydzieście*³⁴, potwierdzają niepewność autorów co do brzmienia nieakcentowanej samogłoski wygłosowej. Postaci wyrazów

³⁰ Jeśli taki czasownik prefigowany notowano także w innym miejscu, to jest to zapewne kwestia przypadku (ale w Sawaniewska-Mochowa 2002: 152 mamy *przemknięty <o drzwiach>* wśród słownictwa regionalnego).

³¹ W pozycji przed j utrzymywało się é jeszcze w II poł. XIX w.

³² Postać *jedynaście* poświadczają Smolińska 1983: 32, Trypućko 1955: 82 i Sawaniewska-Mochowa 1986: 49, *jedynasty* notują Pihan-Kijasowa 1999: 60 i – w dzisiejszych gwarach północnokresowych – Grek-Pabisowa 2002: 37. *Jedynaście* i pokrewne notowano też w XIX-wiecznej polszczyźnie etnicznej (zob. Bajerowa 1992: 56).

³³ Por. też *misiency* w Sawaniewska-Mochowa 1996: 72.

³⁴ Por. *Trzydzieście*, *czterdzieście* w Kolis 1991: 121.

rodzimy: *konieczynka, nauczecielu*³⁵ dowodzą takiej niepewności w zgłosce przedakcentowej. Zmiana samogłoski w wyrazach obcych *emancepantki, rezykować* na kresach północno-wschodnich także może mieć tło fonetyczne³⁶.

3.2.2. Wnioski ogólne

Zwężanie $e > i, y$ w sylabach nieakcentowanych oraz druga strona tego zjawiska: hiperpoprawne wprowadzanie e na miejsce ogpol. i lub y jest cechą wspólną obu odmian terytorialnych polszczyzny kresowej. Jeśli jednak jej geneza na kresach południowo-wschodnich nie budzi wątpliwości, to na kresach północno-wschodnich przyczyna zmian nie została jeszcze przekonująco wyjaśniona.

Wypadki zwężania artykulacji e odzwierciedlone w wydawnictwach kowieńskich mogły mieć różne podłoże, w tym czysto fonetyczne (m.in. zachowanie dawnego pochylenia samogłoski³⁷). Do zmian dochodziło jednak wyłącznie w zgłosce nieakcentowanej, co, naszym zdaniem, wskazuje na istnienie związku tego zjawiska z małą wyrazistością samogłoski znajdującej się w słabej pozycji.

Obraz utrwalony w wydawnictwach kowieńskich jest wiarygodny, przypomina bowiem natężenie zmian w międzywojennej prasie kowieńskiej (Graczykowska dokt.), a także wileńskiej (Joachimiak dokt.), zbliżone są też proporcje wypadków zwężania $e > i, y$ i wypadków przesady poprawnościowej. Jednocześnie jest to niewątpliwie odbicie stanu w tym zakresie w dialekcie kulturalnym, o czym przekonuje zarówno stosunkowo niewielka liczba przykładów, przewaga w materiale hiperyzmów, dowodzących zdawania sobie przez piszących sprawy z istnienia zakłóceń, jak i np. brak powszechnych w gwarach postaci typu *kupuji, idzisz*.

Wydaje się, że właśnie w odniesieniu do polszczyzny inteligencji kowieńskiej, wychowywanej i kształconej pod zaborem rosyjskim, trzeba w większym niż dotąd stopniu uwzględniać oddziaływanie na nią języka rosyjskiego. Wpływ rosyjskich nawyków artykulacyjnych widoczny jest – naszym zdaniem – właśnie w zwężaniu nieakcentowanej samogłoski e .

³⁵ Jeszcze w początkach XIX w. wymawiano *uczynie, znaczyne* zamiast *uczenie, znaczenie* (Bajerowa 1992: 55).

³⁶ Choć e w *rezykować* notuje się też w polszczyźnie etnicznej (zob. SPP). *Rezykuje* poświadczają też źródła kowieńskie Graczykowska dokt.

³⁷ O kontynuacji dawnego e pochylonego, możliwej jeszcze dziś w gwarach północnokresowych, zob. Grek-Pabisowa 2002: 37.

Wykaz skrótów źródeł

- BusNC A. Busilas, *Nowe czytanki II. Dla klasy pierwszej*, Kaunas 1940.
- CoW *Co winni wiedzieć bezrolni i matorolni mieszkańcy kraju Wileńskiego*, Kaunas 1940.
- DrzewO *Kiedy i jak sadzić drzewka owocowe*, Kaunas 1940.
- KowK-26 *Kowieński Kalendarz na 1926 rok*, Kowno 1926.
- KowKalP *Kowieński Kalendarz Powszechny 1928*, Kowno 1927.
- KowKP-27 *Kowieński Kalendarz Powszechny na rok 1927*, Kowno 1927.
- KowKP-30 *Kowieński Kalendarz Powszechny na rok 1930*, Kowno 1930.
- KowKP-31 *Kowieński Kalendarz Powszechny na rok 1931*, Kowno 1931.
- KowKP-32 *Kowieński Kalendarz Powszechny na rok 1932*, Kowno 1932.
- KowKP-33 *Kowieński Kalendarz Powszechny na rok 1933*, Kowno 1933.
- KowKP-34 *Kowieński Kalendarz Powszechny na rok 1934*, Kowno 1934.
- KRoln-31 *Kalendarzyk Rolniczy na rok 1931-szy, (część II)*, Kowno 1931.
- KRoln-32 *Kalendarzyk Rolniczy na rok 1932-gi (część II)*, Kowno 1932.
- KsięgS *Księgarnia „Stella” w Kownie, Katalog dzieł posiadanych na składzie*, Kowno 1936.
- KuczP Z. Kuczynówna-Misztowtowa, *Poezje*, Kowno 1928.
- LieK *Lietuviu kalbos pamokos lenkiškai*, Kaunas 1940.
- NaszK *Nasz Kalendarz Marjański na 1931 rok*, Kaunas 1931.
- NC-I S. Jabłońska (uzupełnił M. Birzyszka), *Nowe czytanki*, Kowno 1923.
- PolKP-30 *Polski Kalendarz Powszechny. 1930*, Kowno 1930.
- PolKP-36 *Polski Kalendarz Powszechny (rok wydawnictwa XIV)*, Kowno 1936.
- PolKP-37 *Polski Kalendarz Powszechny (rok wydania XV)*, Kowno 1937.
- PolKP-38 *Polski Kalendarz Powszechny na rok 1938. Rok wydawnictwa XVI*, Kowno 1938.
- PolKP-39 *Polski Kalendarz Powszechny na rok 1939. Rok wydawnictwa XVII*, Kowno 1939.
- PolKP-40 *Polski Kalendarz Powszechny na rok 1940. Rok wydawnictwa XVIII*, Kowno 1940.
- PrzyjW K. S. W., *Wypisy do użytku szkolnego i domowego. Zebrał i ułożył Przyjaciół Młodzieży. Do druku podał A. K.*, Kaunas 1924.
- SerP B. Serejski, *Praktyczny kurs języka litewskiego*, Kaunas 1940.
- SłowLP *Słowniczek litewsko-polski do elementarza i pierwszych czytanek Sakalėlis Esmaitisa ułożony przez M. Lukšienė*, Kowno 1929.
- SpraK *Sprawozdanie Kowieńskiego Związku Producentów Rolnych. Pierwszy rok istnienia. 1920*, Kowno 1921.
- StaS *Statut Spółki Akcyjnej „Dompol”*, Kowno 1927.
- StaW Z. Staniewicz, *Wspomnienia o Zigmuncie Sierakowskim – naczelnym wodzu Powstania styczniowego na Litwie i Żmudzi (Wyjątki z pamiętnika Jana Staniewicza). Opracował i wydał Zygmunt Staniewicz*, Kowno 1939.

SzkiJE	J. E., <i>Szkice z życia t.z. Litwy Środkowej</i> , Kowno 1922.
SzmL	S. Schmidt, <i>Litewsko-polsko-rosyjski słownik</i> , Kowno 1922.
TalL	J. Talmantas, <i>Lietuvių kalbos vadovėlis. Skaitiniai, gramatika ir žodynas</i> , Kaunas 1940.
TalT	J. Talmantas, <i>Trumpa lietuvių kalbos gramatika. Krótka gramatyka języka litewskiego</i> , Kaunas 1940.
TamL	K. Tamutis, <i>Lietuviškai-lenkiškas žodynas. Słowniczek litewsko-polski. Redagaro L. Dambrauskas</i> , Kaunas 1940.

Wykaz skrótów słowników

ESBM	B. У. Мартынаў (рэд.), <i>Этымалагічны слоўнік беларускай мовы</i> , т. 1, Мінск 1978.
LLPRS	M. Miežinis, <i>Litewsko-łotewsko-polsko-rossyski słownik</i> , Tylża 1894.
PSPB	A. Obrębska-Jabłońska, M. Biryła (red.), <i>Podręczny słownik polsko-białoruski</i> , Warszawa 1962.
RUS	C. I. Головащук, Л. А. Коробчинська, М. М. Пилинський (ред.), <i>Російсько-український словник</i> , т. 1-3, Київ 1983-1984.
SO	S. Szober, <i>Słownik ortoepiczny. Jak mówić i pisać po polsku</i> , Warszawa 1937.
SPP	W. Doroszewski, H. Kurkowska (red.), <i>Słownik poprawnej polszczyzny</i> , Warszawa 1995.

Bibliografia

- Adomavičiūtė I., Čekmonas V., 1999: *Teksty gwarowe z okolicy Bijejki pod Onikszta-
mi*, SPK IX, s. 57-76.
- Adomavičiūtė-Čekmonienė I., Čekmonas V., 1999: *Polskojęzyczna wysepka pod
Onikszta-
mi, której dziś już nie ma (Z historii języka polskiego na Litwie rdzennej)*,
SPK IX, s. 33-55.
- Astikas B., 1930: *Opowiadanie z czasów wojny (1919-1923 nt.)*, Zarasai.
- Bajerowa I., 1992: *Polski język ogólny XIX wieku. Stan i ewolucja*, t. II *Fleksja*,
Katowice.
- Bartnicka B., 1993: *Regionalizmy w mowie młodzieży z Wileńszczyzny*, [w:]
Polszczyzna Mazowska i Podlasia. Różnice w mowie pokoleń, red. B. Bartnicka,
Łomża – Warszawa, s. 105-113.
- Brajerski T., 1961: *O języku Pieśni Konstancji Benisławskiej*, Lublin.
- Breza E., 1993: *Polszczyzna Polaków współczesnej Grodzieńszczyzny*, *Język Polski*
LXXIII, s. 161-166.
- Budziszewska W., 1944: *Nieznany zabytek polszczyzny północno-wschodniej z po-
łowy XIX wieku*, ABS XXII, s. 95-108.
- Cukrowska K., 1976: *O błędach językowych uczniów szkół zawodowych w Białym-
stoku*, *Poradnik Językowy*, z. 2, s. 67-69.

- Czekman W., Smułkowa E., 1988: *Fonetyka i fonologia języka białoruskiego z elementami fonetyki i fonologii ogólnej*, Warszawa.
- Czekmonas W., Konickaja J., Krupowies M., 1998: *Między Niemenczynem a Molotami (z badań nad polszczyzną ludową na Wileńszczyźnie, Język Polski LXXVIII, s. 382-388.*
- Чекмонас В., 2001: *Польский язык в Йонавском районе Литвы (социолингвистические заметки)*, SPK X, s. 71-91.
- Dawlewicz M., 2000: *Słownictwo socjolektu młodzieży polskiego pochodzenia w Wilnie*, Warszawa.
- Dombroski Cz., 1932: *Ze słownictwa i gramatyki języka ludności polskiej na Białorusi Sowieckiej*, Mińsk (przedruk: ABS XXVI, 2001-2002, s. 195-272).
- Dwilewicz B., 1997: *Język mieszkańców wsi Bujwidze na Wileńszczyźnie*, Warszawa.
- Dwilewicz B., 1999: *Polszczyzna inteligencji wileńskiej wobec gwar północnokresowych*, ABS XXIV, s. 143-150.
- Geben K., 2003: *Świadomość i kompetencja językowa a warstwy leksykalne w idiolektach młodzieży polskiego pochodzenia na Wileńszczyźnie*, Warszawa.
- Graczykowska T., dokt.: *Język kowieńskiego tygodnika „Chata Rodzinna”. Przyczynek do badań nad polszczyzną północnokresową w dwudziestoleciu międzywojennym* (maszynopis rozprawy doktorskiej).
- Grek-Pabisowa I., 2001: *Przyczynek do badań współczesnej potocznej polszczyzny pisanej Polaków na Białorusi*, SPK X, s. 125-136.
- Grek-Pabisowa I., 2002: *Współczesne gwary polskie na Litwie i Białorusi. Fonetyka*, Warszawa.
- Grek-Pabisowa I., Maryniakowa I., 1997: *Język polski na Kresach północno-wschodnich dawniej i dziś*, [w:] *Historia i współczesność języka polskiego na Kresach Wschodnich*, red. I. Grek-Pabisowa, s. 27-109, Warszawa.
- Grek-Pabisowa I., Maryniakowa I., 1999: *Współczesne gwary polskie na dawnych Kresach Wschodnich*, Warszawa.
- Grek-Pabisowa I., Ostrówka M., Zielińska A., 1998: *O języku polskim i sytuacji językowej na Grodzieńszczyźnie*, [w:] I. Grek-Pabisowa, K. Handke, M. Ostrówka, A. Zielińska, *Bohatyrowicze sto lat później*, Warszawa, s. 87-98.
- Grygoruk G., 1995: *Zjawiska językowe w gwarze Bud pod Białowieżą*, SPK VIII, s. 113-122.
- Joachimiak J., 1999: *Regionalne cechy północnokresowe we współczesnej polszczyźnie mieszkańców Białorusi*, Zeszyty Naukowe WSP w Bydgoszczy. Studia Filologiczne 45. Filologia Rosyjska 19, Bydgoszcz, s. 21-36.
- Joachimiak J., dokt.: *Regionalne cechy północnokresowe w „Kurierze Wileńskim” (1924-1939)* (maszynopis rozprawy doktorskiej).
- Karaś H., 1997: *Język polski na Łotwie*, [w:] S. Dubisz (red.), *Język polski poza granicami kraju*, s. 69-78, Opole.
- Karaś H., 1999: *O gwarze Kamionki koło Solecznik*, [w:] J. Rieger (red.), *Język polski dawnych Kresów Wschodnich*, t. 2. *Studia i materiały*, s. 77-93, Warszawa.

- Karaś H., 1999: *Uwagi o języku uczniów polskojęzycznych szkół średnich na Litwie*, [w:] *Język polski dawnych Kresów Wschodnich*, t. 2. *Studia i materiały*, red. J. Rieger, Warszawa, s. 47-55.
- Karaś H., 2000: *O polszczyźnie anonimowej gramatyki języka litewskiego z I ćwierci XIX Wieku (przez X.D.K.P.S.)*. *Pisownia, fonetyka*, Poradnik Językowy, nr 7, s. 1-21.
- Karaś H., 2001: *O sytuacji języka polskiego na obszarze smołwieńskim na Litwie*, *Prace Filologiczne XLVI*, Warszawa, s. 265-292.
- Karaś H., 2002: *Gwary polskie na Kowieńszczyźnie*, Warszawa – Puńsk.
- Karaś H., Kolis N., 1994: *Polshczyzna dziewiętnastowiecznej gramatyki języka żmudzkiego Józefa Czudy*, [w:] *Studia z historii języka polskiego*, red. W. Kupiszewski, s. 135-161, Warszawa.
- Kasner M., 1992: *Język polski w ustach Litwinki z Puńska*, *Język Polski LXXII*, s. 178-186.
- Kolis N., 1991: *Wybrane zagadnienia z fleksji polszczyzny Litwinów puńskich*, SPK VI, s. 107-129.
- Kozłowska-Doda J., 1999: *O sytuacji języka polskiego w rejonie woronowskim na Białorusi*, [w:] *Język polski dawnych Kresów Wschodnich*, t. 2. *Studia i materiały*, red. J. Rieger, s. 11-26, Warszawa.
- Кривицкий А. А., Михневич А. Е., Подлужный А. И., 1990: *Белорусский язык для говорящих по-русски*, Минск.
- Kucała M., 2002: *Twoja mowa cię zdradza. Regionalizmy i dialektyzmy języka polskiego* (wyd. drugie), Kraków.
- Kurzowa Z., 1972: *Studia nad językiem filomatów i filaretów (Fonetyka, fleksja, składnia)*, Kraków – Warszawa.
- Kurzowa Z., 1993: *Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI-XX w.*, Warszawa – Kraków.
- Kurzowa Z., 1993: *O mowie Polaków na kresach wschodnich*, Kraków.
- Kuźmiuk J., 1982: *Regionalizmy językowe uczniów szkół podstawowych Białostockizny. Zagadnienia metodyczne*, Białystok.
- Lindert B., 1972: *Wpływ systemu fonetycznego języków wschodniosłowiańskich na system fonetyczny języka polskiego na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego na początku XVII w. (na podstawie Discvrsu Nabożnego A. S. Radziwiłła)*, *Prace Filologiczne XXIII*, Warszawa, s. 235-238.
- Malinowski L., 1895: *O języku „Komedy” Franciszka Bohomolca*, Kraków.
- Marszałek M., kart.: *Kartoteka osobliwości językowych podręczników, książek, broszur, materiałów propagandowych wydawanych po polsku na radzieckiej Litwie*.
- Maryniakowa I., 2001: *O języku inskrypcji nagrobnych na północnych Kresach*, SPK X, s. 241-246.
- Masoć I., 2001: *Regionalne cechy systemu gramatycznego współczesnej polszczyzny kulturalnej na Wileńszczyźnie*, Warszawa.
- Mędeliska J., 1999: *Język „Prawdy Wileńskiej”. Północnokresowa polszczyzna kulturalna w początkach sowietyzacji Wilna i Wileńszczyzny*, Bydgoszcz.

- Mędelska J., 2000: *Język polskiej prasy wileńskiej (1945-1979)*, t. II: *Lata 1945-59*, Bydgoszcz.
- Mędelska J., 2001: *Język polskiej prasy wileńskiej (1945-1979)*, t. III: *Lata 1960-79*, cz. 1. *Fonetyka, słowotwórstwo, fleksja, składnia*, Bydgoszcz.
- Mędelska J., Marszałek M., 2005: *Za murem. Polszczyzna wydawnictw publikowanych w Republice Litewskiej w latach 1919-1940 (na tle ogólnopolskim i północnokresowym)*, t. I: *Fonetyka, grafia*, Bydgoszcz.
- Mędelska J., Marszałek M., kart.: *Kartoteka polszczyzny nowel kowieńskich (1935-1937)*.
- Morita K., 2001: *Teksty gwary polskiej ze wsi Naliboki na Białorusi z komentarzem językowym*, SPK X, s. 247-256.
- Nitsch K., 1929: *Wybór polskich tekstów gwarowych*, Lwów.
- Nowowiejski B., 1989: *Mowa mieszkańców Sokółki w województwie białostockim*, [w:] *Polszczyzna północno-wschodnia. Metodologia badań językowych*, red. B. Falińska, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź, s. 87-96.
- Nowowiejski B., 1990: *O kilku wypadkach hiperpoprawności w języku mieszkańców wschodniej Białostocczyzny*, SIOr XXXIX, s. 371-375.
- Nowowiejski B., 1990: *Z badań nad wokalizmem mowy sokólskiej*, [w:] *Język. Teoria – dydaktyka. Materiały IX Konferencji Młodych Językologów-Dydaktyków*, Kielce, s. 253-268.
- Nowowiejski B., 1992: *Z metodologii badań pogranicza językowego północno-wschodnio-polskiego*, [w:] K. Handke (red.), *Słowiańskie pogranicza językowe. Zbiór studiów*, Warszawa, s. 103-108.
- Ostrówka M., 1999: *O języku polskim w okolicach Indrycy*, ABS XXIV, s. 295-305.
- Pihan-Kijasowa A., 1999: *Literacka polszczyzna kresów północno-wschodnich XVII wieku. Fonetyka*, Poznań.
- Rieger J., 1996: *Słownictwo „wileńskie” ze zbioru Leonarda Jaszczanina dziś*, [w:] J. Rieger (red.), *Język polski dawnych Kresów Wschodnich*, t. 1. *Studia i materiały*, Warszawa, s. 79-109.
- Rucka I., 1999: *Sytuacja języka polskiego na Łotwie w latach 1940-1990*, ABS XXIV, s. 273-294.
- Rudnicka-Fira E., Skudrzykowa A., 1997: *O języku Polaków na Białorusi*, [w:] *Język polski poza granicami kraju*, red. S. Dubisz, Opole, s. 79-91.
- Rutkowska K., 1999: *Słownictwo zimowych obrzędów dorocznych na Wileńszczyźnie*, [w:] *Język polski dawnych Kresów Wschodnich*, t. 2. *Studia i materiały*, red. J. Rieger, Warszawa, s. 27-46.
- Rutkowska K., 1999: *Teksty z Wileńszczyzny (zwyczaje, wierzenia, obrzędy)*, [w:] *Język polski dawnych Kresów Wschodnich*, t. 2. *Studia i materiały*, red. J. Rieger, Warszawa, s. 95-104.
- Sawaniewska-Mochowa Z., 1986: *Regionalne cechy fonetyczne potocznej polszczyzny północnokresowej XIX w. w „Podręczniku” Jana Karłowicza*, SPK IV, s. 37-70.
- Sawaniewska-Mochowa Z., 1996: *„Pan Mateusz”, czyli jak mówiono po polsku na Żmudzi*, [w:] *Język polski dawnych Kresów Wschodnich*, t. 1. *Studia i materiały*, red. J. Rieger, Warszawa, s. 67-70.

- Sawaniewska-Mochowa Z., 1996: *Teksty gwarowe z Kowieńszczyzny z komentarzem językowym*, [w:] *Język polski dawnych Kresów Wschodnich*, t. 1. *Studia i materiały*, red. J. Rieger, Warszawa, s. 71-77.
- Sawaniewska-Mochowa Z., 2002: *Ze studiów nad socjolektem drobnej szlachty kowieńskiej XIX wieku*, Bydgoszcz.
- Smolińska B., 1983: *Polszczyzna północnokresowa z przełomu XVII i XVIII w. Na podstawie rękopisów Jana Władysława Poczobuta Odlanickiego i Antoniego Kazimierza Sapiehy*, Wrocław – Warszawa – Kraków.
- Smułkowa E., 1972: *Słomianka, pow. moniecki*, [w:] *Teksty gwarowe z Białostoczczyzny z komentarzem językowym*, red. A. Obrębska-Jabłońska, Warszawa, s. 73-81.
- Smułkowa E., 2002: *Frekwencja tekstowa białoruskich typów akcentuacyjnych rzeczowników (Na podstawie próbek tekstów gwarowych z okolicy Witebska i Sokółki)*, [w:] E. Smułkowa, *Białoruś i pogranicza. Studia o języku i społeczeństwie*, Warszawa.
- Судник Т. М., 1975: *Диалекты литовско-славянского пограничья. Очерки фонологических систем*, Москва.
- Szwed J., 1931: *Mów poprawnie! Słownik błędów językowych*, Wilno.
- Szwejkowska H., 1929: *Imięstów przeszły czynny na -szy*, *Język Polski* XIV, s. 71-75.
- Szwejkowska H., 1934: *O pomieszaniu rodzaju w czasie przeszłym u litewskich Polaków*, *Język Polski* XIX, s. 183-184.
- Szwejkowska H., 1953: *Regionalne tło języka Adama Mickiewicza w brulionach rękopisu „Pana Tadeusza”*, *Rocznik Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich*, Scal. IV, Wrocław, s. 47-62.
- Szwejkowska H., 1996: *Właściwości składniowe dopełniacza przy imięstwie biernym w polszczyźnie litewskiej*, [w:] *Język polski dawnych Kresów Wschodnich*, t. 1. *Studia i materiały*, red. J. Rieger, Warszawa, s. 63-65.
- Tekielski K., 1982: *Gwarowa polszczyzna okolic Podbrzezia i Niemenczyzna na Wileńszczyźnie*, *Język Polski* LXII, s. 282-293.
- Trypućko J., 1955: *Język Władysława Syrokomli (Ludwika Kondratowicza). Przyczynek do dziejów polskiego języka literackiego w wieku XIX*, t. I, Uppsala.
- Trypućko J., 1970: *O języku „Wspomnień dzieciństwa” Franciszka Mickiewicza*, Uppsala.
- Turska H. (Halina z Jabłońskich), 1930: *Język polski na Wileńszczyźnie. Wilno i Ziemia Wileńska*, t. 1, s. 219-225.
- Turska H., 1930: *Język Jana Chodźki. Przyczynek do historii języka polskiego na obszarze północno-wschodnim Rzeczypospolitej*, Wilno.
- Turska H., 1995: *O powstaniu polskich obszarów językowych na Wileńszczyźnie*, Vilnius.
- Weiss-Brzezina M., 1965: *Regionalizmy kresowe w „Pamiętniku” Rusieckiej*, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Językoznawcze*, z. 15, Kraków, s. 119-175.
- Węgiel J., 1972: *Język Franciszka Bohomolca*, Poznań.
- Zdancewicz T., 1960: *Litewskie elementy słownikowe w gwarach polskich okolic Sejn*, *Lingua Posnaniensis* VIII, Poznań, s. 333-352.

- Zdancewicz T., 1964: *Wpływy litewskie i wschodniosłowiańskie w polskich gwarach pod Sejnamy*, ABS I, s. 227-246.
- Zdancewicz T., 1966: *Wpływy białoruskie w polskich gwarach pod Sejnamy*, Poznań.
- Zdaniukiewicz A. A., 1972: *Gwara Łopatowszczyzny. Fonetyka, fleksja, słowotwórstwo*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk.
- Zdaniukiewicz A. A., 1983: *System wokaliczny gwar wileńskich a język białoruski*, Z polskich studiów slawistycznych, Seria 6. Językoznawstwo, Warszawa, s. 475-482.
- Zielińska A., 1999, *O polszczyźnie na Litwie Kowieńskiej*, SPK IX, s. 11-32.
- Zielińska A., 2002, *Polska mniejszość na Litwie Kowieńskiej. Studium socjolingwistyczne*, Warszawa.

Summary

The present paper delineates one of the most characteristic features of pronunciation typical of the northern borderland area, namely the change of *e* into *i, y*. This shift, as well as the process which typically accompanies this phenomenon, i.e. hyper-accurate reverse shift of *i, y > e*, are believed to occur under the influence of the accentual system found in East-Slavonic languages. The authors not only demonstrate that Russian plays an important role both in initiating and sustaining this shift, but they also question the importance of Byelorussian in the development of this process. To illustrate this phenomenon, over 70 examples found in the interwar newspapers of Kaunas have been analysed. In the corpus material, the hyper-accurate shift of *i, y > e* prevails over the phonetic narrowing of *e* into *i, y*, which proves that journalists and editors of Kaunas newspapers were fully aware of the fact that there was a characteristic Kaunas pronunciation, yet they could not free themselves from using it.